

Култ богиње Мајке Земље у рудницима Илирика и Хиспаније

Оригинални научни чланак

Жељка Шајин

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Босна и Херцеговина
zeljka.sajin@ff.unibl.org

У овом раду се на основу епиграфске грађе истражује култ богиње Мајке Земље (*Terra Mater*) у рудничким регионима Илирика у доба династије Севера, и Хиспаније у доба принципата. Главни нагласак стављен је на руднике жељеза на Сани и Јапри, и руднике сребра на простору Мазарона. Култ Мајке Земље, упркос великој географској удаљености рудничких региона, и разликама у епохама римске експлоатације, показује снажну једнообразност и званичан карактер. Поштовање богиње од стране закупаца рудника, царских прокуратора, вилика и колона, било је директно условљено тешкоћама и изазовима у рудничком подручју. У култу богиње препознајемо и манифестацију посебне врсте морала у експлоатацији земље тј. природе.

Кључне ријечи:

Мајка Земља, *Terra Mater*, Илирик, Хиспанија, руднички дистрикти, руднички пантеон

The cult of the goddess Mother Earth in the mines of Illyricum and Hispania

Željka Šajin

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina
zeljka.sajin@ff.unibl.org

In the Roman pantheon the goddess Mother Earth (*Terra Mater*) assumes the mystery of the production of metals. The daily exploitation of iron and silver ores in the mining regions of Illyricum and Hispania entailed a demonstration of respect, contrition and humility before the goddess through the construction of temples, making sacrifices and the erecting of honorary aras. All together was supposed to propitiate the goddess so that she would richly reward the leasehold-

ers, mining procurators, colons and diggers or ores with her gifts, and to provide the protection to inhabitants and employees from all the dangers that lurked in the territory of the mines. Despite the geographical distance and the difference in the types of ore the cult of the goddess Mother Earth in the mining districts of Illyricum and Hispania shows the same characteristics. In both mining regions we find Roman mining officials, colons and miners of different ethnic origin as worshipers of the goddess. Furthermore, the cult of Mother Earth (*Terra Mater*) in Illyricum was apparently under the patronage of the Roman state. Over the years the numerous aras were erected in the Pannonian iron mines (*ferrariae Pannonicae*) by the Roman mining procurators on the birthday of Rome in honor of the goddess and the emperors from the Severian dynasty. It seems that the realities of the mining professions in the mining regions across the Roman empire created a uniform cult of the Mother Earth. The massivity of the cult came from the Roman conviction that taking gifts from the Earth in return required repentance and sacrifices. This fact best explains the ubiquity of the Mother Earth cult in various Roman epochs and mining regions. The Romans were aware, it seems, that Mother Earth (Nature) in addition to giving gifts could show her other face and “strike back”.

Key words:

Mother Earth, *Terra Mater*, Illyricum, Hispania, mines, mining districts, mining pantheon

Закупци рудника, колони, рудари и припадници бројних других категорија становништва у директној вези са рудничком експлоатацијом гајили су посебну религиозност (Mrozek, 1982, p.139–148; Dušanić, 1999, p. 129–139; Domergue 2008, p. 25–31.) Она је директно утицала на формирање римског рудничког пантеона који заузима веома значајно мјесто у културној историји римског рударства. Култни и вотивни споменици подигнути на територијама рудничких дистрикта веома често су и једина свједочанства о присуству римских грађана који су, привучени добрим изгледима за зараду, пристигли на подручје Илирика.¹ Његовање различитих култова било је у блиској вези са рудничким активностима. Римски руднички пантеон укључивао је божанства природе чији дарови су омогућавали експлоатацију, али и божанства чија је помоћ и заштита била неопходна имајући у виду тешке услове за рад. Међу поштоваоцима ових култова налазимо рударе, топионичаре и коваче.² Рудничка вјеровања и ритуали били су присутни и код људи који су по природи посла боравили краће или дуже вријеме унутар рудничког дистрикта, као што су: уполсници царске администрације, војници, занатлије и трговци. Они су веома често учествовали у поштовању локалних рудничких божанстава (*IDR III 3, 293, 319, 325, 332, 330*). У рудничким дистриктима најзаступљенија су била божанства повезана са природним тј. рудним богатством,

¹ На подручју панонских ферарија забиљежен је култ богиње Немезе (*ILlug 775: Nemes[i] Piae in hono[r]em colle[gi(i)] et Ianuari(i) vil(ici) Ianuarius ex corpore possuit (!)*), а пронађено је и неколико бронзаних статуета бога Аполона. На подручју сусједне Јапре пронађене су и статуете Пријапа и Афродите (Basler, 1977, p. 121–171.)

² На Авали је пронађена посвета Вулкану, заштитнику топионичара и ковача, а на подручју Паноније пронађене су посвете Седату, панонском пандану Вулкана. Вид. *IMS I 46: Vo[lcan]o (?) [e]t ... et [V]al(erius) Varius II viri et A[u]r(elii) ... la et Maximinus [a]edil(es) et Aur(elii) Mucianus et Ingenianus [q(uaes)]t(ores) Queto et Veldemiano cos.; ILlug 776: Sedato Aug(usto) / pro salute Aurelii vil(ici) collegius (!) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

попут Либере и Либера³, Силвана⁴, Дијане⁵ и Церере⁶. Од свих божанстава која су се поштовала у рудничким подручјима једно се посебно истиче – Мајка Земља (*Terra Mater*).

Име богиње било је и више него прикладно. За Римљане Земља је била мајка минерала и метала, она их је „рађала“ и „стварала“ (Domergue, 2008, p. 25). Отуда су Римљани култ Мајке Земље његовали и поштовали како у западним тако и у источним дијеловима царства. Богиња Мајка Земља (*Terra Mater*) била је други лик богиње *Tellus*, која је заједно са Церером представљала *matres frugum*. С њима је повезан и Либер⁷, што потврђује посвета овој тријади са подручја панонских рудника жељеза (*ferrariae Pannonicae*).⁸ Мајка Земља, која је у својим слојевима скривала рудна богатства, била је природни заштитник свих особа укључених у рудничку експлоатацију, нарочито колона. Колико је био битан њен култ, свједочи обнова храма на подручју Рудника коју су извели колони, Публије Фунданије Еутихет и Публије Елије Муцијан, у вријеме владавине Септимија Севера уз залагање царског прокуратора Касија Лигурина (*IMS I 168*).⁹ Храм се, навјероватније, урушио усљед

³ *IMS I 16: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Terrae Matri / Libero Pat(ri) et Libere (!) sac(rum) / Titus Aur(elius) Atticus / vet(eranus) leg(ionis) III F(laviae) ex / sig(nifero) p(raefectus?) k(anabarum?) q(uin)q(uennalis) Sing(iduni) / dec(urio) col(oniae) Sirmens(is) / v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).; IMS I 170a: D(eo?) B(accho?) s(acrum?); вид. Patsch, 1907, p. 438: Lib(ero) Pa(tri) v(otum) l(ibens) p(osuit).*

⁴ Patsch, 1907, p. 438: *Silv[ano] sac(rum) / Cl(audius) M[a]ximus / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito);* Katalog Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. 146: *Silv(ano) Aug(usto) M(arcus) Aurel(ius) Maximus / l(ibens) p(osuit).; IMS I 108: Silvano Aug(usto) Conservato(ri) / M(arcus) Ulp(ius) Terentius cum sui<s> v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

⁵ *IMS I 89: Dianae Antonia Procla ex viso (!) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito); IMS III/2, 2: Dian[ae---] pro [salute---].; IMS III/2, 3: Dianae(!) Aug(ustae) | T(itus) Ael(ius) Mucianus et Tullia coi(ux) (!) ex vot(o) p(osuerunt) et temp(lum) fec(erunt).; IMS III /2, 4: Dianae Aug(ustae) / M(arcus) Aurelius Quadratianus trib(unus) templum a solo ex voto restituit.* Астролошко поистовјеђивање сребра са мјесецом, које је проистицало из имена богиње Дијане, било је идентично поистовјеђивању жељеза са Марсом, или злата са богом Аполоном тј. Сунцем (*Sol*). Оваква персонификација остала је трагове на неколико типова рудничког новца искованог за далматинске и панонске руднике сребра. На подручју Космаја, гдје се експлоатисало сребро и олово, пронађена су три примјерка рудничког новца на чијем аверсу је приказан лик богиње Дијане, а на реверсу легенда *Metal(lis) Pannonicis*. (Вид. Simić & Vasić, 1977, p. 56) Иста аверсна представа налази се и на другим рудничким новцима пронађеним на истом подручју који носе реверсне натписе *Metal(li) Delm(atici)* и *Metal(lis) Aurelianus*. Вид. Simić & Vasić, 1977, p. 58. Cf. *ВМС IV, 687; RIC III, 313, no. 225.*

⁶ *ILug 161: [Cerer?] deo | Liber(o) [Terrae] Matri[Iucundus] vil(icus) fer[r]ar(iarum).* Богиња Церера је заједно са Мајком Земљом била приказана на реверсу новца намјењеног рудницима Дарданије. Вид. *ВМС III, 234, 370.*

⁷ Либер и Либера имали су у римској религији општу надлежност над плодношћу природе, отуда и веома често изједначавање Либера са Дионисом. (Уп. *Verg. Georg. I, 5–7*). У Фалеријима, недалеко од Рима, на архаичном натпису исписаном на вази из 600. г. прије н.е. тражи се да Церера да озиму пшеницу, а Либер (*Loufir*) вино (Lejeune, 1952, pp. 340–342). Сматра се да је име Либер настало од старог облика (*leudh*) чији је смисао: „онај који потпомаже клијање, онај који омогућава рађање и сјетву“ што је потпуно истовјетно симболици Церере. Вид. Benvéniste, 1936, pp. 52–58.

⁸ *ILug 161.*

⁹ *Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Septimius Severus Pert(inax) Aug(ustus) templ(um) / Terre (!) Matr(is) conlaps[um] restituit sub cura / Cassi Ligurini proc(uratoris) Aug(usti) / instantia (!) P(ublio)*

старости. Иако на простору рудничког дистрикта Сана–Јапра још увијек нису пронађени остаци храма посвећеног Мајци Земљи серија њених вотивних натписа показује да је имала посебан статус у панонским фераријама. На простору Љубије и Бришева пронађено је укупно девет вотивних ара посвећених Мајци Земљи од којих најстарија потиче из 201. године н.е., док је посљедњи вотивни споменик подигнут у вријеме владавине цара Галијена (253–268. г.н.е.) Сви вотивни споменици су подизани на исти дан, 21. априла на рођендан града Рима. Најстарију ару подигао је вилик Калиморф као завјет за спас Гаја Јулија Агатопа, *conductoris ferrariarum*, закупца рудника жељеза (*ILIug 779=AE 1973, 411*).¹⁰ Гај Јулије Агатопа нам је познат и са натписа из панонске колоније Мурсе, која је била позната по својој металургији (Bulat, 1989, р. 36).¹¹ Судаћи према овим натписима, Агатопа је био закупца конгломерата рудника жељеза састављених од панонских и прекоморских рудника жељеза. Прекоморске руднике жељеза можемо тражити у областима Мале Азије богате рудама жељеза. Натпис из Љубије посвећен Мајци Земљи, а за спасење закупца имовине у власништву фиска, показује блиску везу између доминантно рудничког култа и римске државе.

Оваква пракса остала је на снази и када је у периоду између 201. и 209. г. н.е. укинута закупништво и уведена директна управа фиска над рудницима жељеза са царским прокураторима на челу. Вилик Калиморф је 209. г. н.е. на дан рођендана града Рима (21. априла) заједно са царским прокуратором Титом Флавијем Верекундом подигао вотивну ару Мајци Земљи за спас цара Септимија Севера и свих чланова његове породице (*AE 1958, 63=ILIug 157*).¹² Калиморф се помиње и као дедикант на вотивном споменику подигнутом

Fundanio Eutyche|te et P(ublio) Ael(io) Muciano colon(is).

¹⁰ *Terrae Matri [s]acrum / pro salut[e] / C(aii) Iul(ii) Agathopi con(ductoris) / ferrar(iarum) Callimo[r]phus vilicus / v(otum) s(olvit) XI k(alendas) ma(i)as] / [Muc]iano et Fabian[o co(n)s(ulibus)].*

¹¹ *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / [pr]o salute C(aii) Iulii Agathopi / c(onductoris) f(errariarum) Pannoniar(um) itemq(ue) provinciar(um) transmarinar(um) / Gamicus arc(arius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).* Дедикант Гамик, благајник (*arcarius*) закупца Агатопа јавља се и на почасном натпису из провинције Македоније. Натпис је подигнут у част Гамиковог десетогодишњег закупа рудника на територији града Сера. (Вид. *AE 1985, 774*). Македонски натпис настао је послје панонског гдје Гамика затичемо како обавља дужност благајника закупца панонских рудника и прекоморских рудника жељеза. Он је, очигледно, у међувремену напредовао у служби и стекао знатно богатство те постао закупца рудника у вријеме династије Севера.

¹² *Terrae Matri sac(rum) / [p]ro salute ddd(ominorum) nnn(ostorum) [I]/mp(eratoris) L(ucii) Sep(timii) Severi P[er]r(tinacis) / Aug(usti) Arab(ici) Adiab(enici) Par[t(h)ici] [et] / M(arci) Aur(elii) Antonini Aug(usti) / [[et P(ublii) Sep(timii) Getae] Caes(aris) et]] / Iuliae Aug(ustae) m(atris) c(astrorum) et Augg(ustorum) / TT(iti) Fll(avii) Verecundus proc(urator) / Augg(ustorum) nn(ostorum) et Callimorp(h)us M(.....?) / vil(icus) fer(rariarum) [XI k(alendas) ma(i)as Pompei] ai] ano et [Av]i(to) c(onsulibus).* Септимије Север је умро почетком 211. г.н.е., а његов старији син Каракала наредио је крајем исте године убиство млађег брата Гете усљед чега је усљедило *damnatio memoriae* што потврђује и овај натпис. Читав ред на натпису из Љубије који биљежи Гетино име *[et P(ublii) Sep(timii) Getae] Caes(aris)]* накнадно је издрисан, вјероватно по наредби царског прокуратора из Љубије.

Силвану на коме његово име прати ознака *Aug(usti) n(ostri) verna disp(ensator)* (*ILug* II, 705). Његов робовски статус се дао наслутити и на основу његовог положаја јер су вилици, по обичају, били царски робови (Domergue, 1990, p. 285, 301). Судаћи по грчком имену он је долазио из источних хеленофоних провинција.¹³ Његов случај показује да су *officinae* (топионице) на територији панонских рудника жељеза све вријеме биле у власништву фиска без обзира на то који модел је држава користила за експлоатацију руде, закуп рудника или директну државну управу (Maričić & Šajin, 2019, pp. 291–292).

Серија вотивних споменика посвећених Мајци Земљи подизана је у Љубији на рођендан града Рима током цијеле владавине династије Севера. На њима читамо слједећа имена дедиканата, царских прокуратора: *Iulius*, чији когномен није сачуван, прокуратор из времена владавине цара Елагабала (218–222.г.н.е.) (*AE* 1973, 412=*ILug* 778); *M(arcus) Iulius Macer*, прокуратор из 228. године и *Nicoma[chus]*, прокуратор из 229. г.н.е за вријеме владавине цара Александра Севера. Сви споменици су подигнути за здравље царева, а на споменицима из 228. и 229. г.н.е. исказано је нарочито поштовање према мајци Александра Севера, Јулији Мамеји. Она на првом натпису носи почасну титулу - *[Iuliae] [Mama]eae Aug(ustae) matri(s) castr(orum)* (*AE* 1958, 64=*ILug* 158; *AE* 1973, 414=*ILug* 781).¹⁴ Посљедњи вотивни споменик са сачуваним именом прокуратора подигнут је 248. г.н.е. на рођендан града Рима, и посвећен је Мајци Земљи и Либеру за спас цара Филипа Арабљанина и Марције Севере (*CIL* III 13240=*ILug* 161).¹⁵ Споменик је подигао вилик Јукундус под надзором Косицијана Фирма, прокуратора овдашњих рудника жељеза. Натпис са вотивног споменика је веома занимљив с обзиром на то којим божанствима је посвећен. На самом почетку недостаје дио текста са именом првог божанства који је Душанић реконструисао као *Cereri*, умјесто *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)* (Dušanić, 1999, p. 132). Удруживање богиње Церере са Либером, према Душанићу, имало је везе са прославом изградње храма у Риму посвећеног Церери, Либеру и Либери која је падала на 19. април тј. на дан *Serialia*. Осим тога, он је понудио и могућност да је оваква посвета могла имати везе и са прославом хиљадугодишњице од оснивања града Рима (753

¹³ За име *Callimorphus* (гр. Καλλιμορφος) вид. *Lexicon of Greek Personal Names online*.

¹⁴ *AE* 1958, 64=*ILug* 158: *[Te]rrae Matri [s(acrum)] / [p]ro sal(ute) d(omini) n(ostri) imp(eratoris) M(arci) / Aur(elii) Severi [Alexandr] / p(ii) f(elicis) Aug(usti) et [Iuliae] / [Mama]eae Aug(ustae) matri(s) / castr(orum) s(ub) c(ura) M(arci) I(ul?) / Macri(ni?) v(iri) e(gregii) pro[c(uratoris)] / Heliodorus vi[l(icus)] / [o]ff(icinatum) fer(rariarum) pos(uit) XI k(alendas) m(aias) / [M]odesto et Probo co(n)[s(ulibus)]*; *AE* 1973, 414=*ILug* 781: *[Ter]rae Matri / s(acrum) pro s(alute) Imp(eratoris) Caes(aris) / [M(arci) Aur(elii) Severi] / [Alexandri] pii fel(icis) Aug(usti) / [et Mamaeae] Aug(ustae) / [s(ub) c(ura)]?.....* / *Nic[om]a[chi] proc(uratoris) Aug(usti) n(ostri) / [.....] vil(icus) off(icinae) f(errariae) / [imp(eratore) A]le[x]an(dro) III et Dione II co(n)[s(ulibus)]*.

¹⁵ *[- - -] deo Liber(o) / [Terrae M]atri sac(rum) / [pro sa]lute dd(ominorum) [nn(ostrorum)] / [[Imp(eratorum) M(arci) Iul(iorum)] / [[Philipp(orum) Augg(ustorum)]] / [et M(arciae) S]everae Aug(ustae) n(ostrae) / s(ub) c(ura) Co[ss](i)tiani Fir/[m]i v(iri) e(gregii) pr(ocuratoris) Aug(ustorum) nn(ostrorum) / [I]ucundus vil(icus) fer[r]ar(iarum) / XI kal(endas) m(aias) [Imp(eratoribus) Philip(pis) Augg(ustis) c(onsulibus)]*.

г. прије н.е.–248. г.н.е.). На свим вотивним споменицима посвећеним Мајци Земљи са територије рудника жељеза на Сани и Јапри у улози дедиканата проналазимо закупце рудника и званичнике римске рудничке администрације, прокураторе и вилике. Неки су подигнути као лични завјети, док је већина споменика подигнута у име римских званичника за здравље и спас римских царева и њихових породица на рођендан града Рима. Култ Мајке Земље у овом рудничком региону имао је, без сумње, званичан карактер. Постоји велика вјероватноћа да су се аре налазиле испред храма посвећеног богињи.

Најзначајније рудничко подручје у доба принципата на територији шпанских провинција била је Бетика гдје су се налазили рудници сребра и олова. Римљани су ове руднике почели да експлоатишу још од завршетка Другог пунског рата (Domergue, 1990, pp. 254–257, 322). Од тог тренутка маса италских купаца са подручја Рима и Кампаније почела је да пристиже на ово подручје привучена добрим изгледима за зараду.¹⁶ Једна од најизузетнијих скулптурних група са подручја шпанских рудника сребра потиче из првог вијека н.е. и пронађена је код Мазарона (Mazarrón), а посвећена је Мајци Земљи (Domergue 2008, pp. 25–26). Статуе су, највјероватније, биле завјетни дар подигнут испред храма посвећеног Мајци Земљи. Скулптурална група приказује два мушкарца обучена у тоге и стоје са стране, док централно мјесто заузима лик Мајке Земље која сједи и у лијевој руци држи рог изобиља, уз мноштво плодова под њеним скутима.

На бази сваке од статуа налази се посветни натпис (CIL II 3525, 3526, 3527). На бази женске скулптуре стоји: *Matri Terrae / sacrum* (CIL II 3527); на бази прве мушке статуе: *Genio loci Ficariensi[s] / sacrum* (CIL II 3525), а друге: *Genio s(ocietatis) m(ontis) F(icariensis) / sacrum* (CIL II 3526; Cf. Pena, 1996, pp. 43–47; Domergue, 2008, p. 26).

Посвету је подигао Албан¹⁷, роб благајник (*dispensator*) партнерског удружења колона. Уобичајена појава међу колонима било је формирање партнерства тј. *societas*, путем којег су удруживали властита средства и постајали конкурентнији на тржишту цијелог Медитерана. Партнерства су се најчешће формирала међу сродницима или члановима исте породице (Domergue, 1965, pp. 9–27). Међутим, постајала су и партнерства међу колонима који нису били у сродству, а експлоатисали су руднике у истом региону. Они би се удруживали у удружења која су носила имена по рудничким регионима.¹⁸

¹⁶ Захваљујући подводној археологији оловни слитци произведени у шпанским рудницима сребра и олова изашли су на свјетлост дана и допринијели су откривању идентитета римских грађана који су били закупци и експлоататори. До сада су откривена укупно 23 гентилна имена. Захваљујући ономастици, и неким другим индицијама, као што је припадност триби *Menenia*, утврђено је да је већина њих долазила из Рима и са простора Кампаније. Вид. Wilson, 1966, pp. 22–27; Brunt, 1971, pp. 204–214; Koch, 1984, pp. 233–246; Domergue, 1990, pp. 254–324.

¹⁷ О новим хипотезама о Албановом поријеклу вид. Gatto, 2021, pp. 695–708.

¹⁸ На исти начин колони удружени у *soc(ietas) Baliarica* и *soc(ietas) Sisaponensis* заједнички су експлоатисали руднике код Балеареса, односно код Сисапа (Šajin, 2019, p. 41). Удружења

Удружење колона из Мазарона *soc(ietas) Ficariensis* добило је име по брежуљку које је дало име и оближњем муниципијуму *Ficariense* у чијој непосредној близини су се налазили рудници сребра и олова које су колони експлоатисали (Noguera Celdrán & Navarro-Suárez, 1999, pp. 669–679). Рог изобиља Мајке Земље, као и бројни плодови, били су уобичајени симболи њеног богатства од којих су руде сребра и олова, ипак, били од највећег интереса за дедиканта и његово удружење. Скулптурална група је изузетна као и њена композиција која се природно намеће: богиња Мајка Земља у централном дијелу окружена двјема мушким статуама којима доминира. Богиња је та која дарује рудно богатство, а посвете локалном генију као и генију рудничке компаније треба да осигурају колонима срећу да га и пронађу.

Однос према Мајци Земљи свих оних који су били укључени у рудничку експлоатацију био је двојак: с једне стране његовали су њен култ и исказивали су јој поштовање. У исто вријеме, наносили су јој штету јер су насилно отварали подземне ходнике и галерије и одузимали њена добра (Domergue, 2008, p. 27). Отуда се намеће питање да ли су храмови, молитве и вотивне аре подигнуте у част Мајке Земље, осим тражења благослова, требали да допринесу и „помирењу“ усљед настале штете? Њемачки археолог Вајсгербер наводи примјер из праисторије из рудника сребра на Сифносу гдје су пронађени бројни завјетни дарови, иако сама експлоатација није могла да угрози рударе јер није могло доћи до урушавања (Weisgerber, 1985, p. 109–111). У истом контексту можемо посматрати и олтар украшен јеленском главом који је пронађен у рудницима бакра Рудна Глава из петог миленијума са подручја Србије (Jovanović & Janković, 1982, p. 139; Domergue, 2008, p. 27). Ови случајеви сугеришу један нови угао посматрања култа Мајке Земље у рудничким регионима. Његовање култа могло је имати и везе са настојањем да се смири гњев Мајке Земље, зацијеле ране које су јој нанесене, како би она поново могла да дарује метале. У руднику Ел Арамо (Oviedo) из халколитске ере на подручју Шпаније пронађени су костури рудара који нису случајно погинули већ су намјерно закопани на дну рудничких јама (De Blas Cortina, 2005, pp. 203–204). Чини се да су рудари били принесени као жртва како би се опростило пљачкање утробе земље. О том пљачкању утробе земље читамо и код Плинија Старијег када говори о рудничкој експлоатацији на подручју Шпаније („...*cetero montes Hispaniarum, aridi sterilesque et in quibus nihil aliud gignatur, huic bono fertile esse coguntur*“) (Plin. NH 33, 67).

Ипак, људи су у античко доба вјеровали и у трајно обнављање минералних богатстава тј. у регенерацију рудника. Идеју о регенерацији рудника по први пут исказао је непознати грчки аутор из трећег вијека прије н.е. познат под именом Псеудо-Аристотел. Он наводи да се у наслагама бакра на острву

састављена од чланова исте породице носила су гентилна имена својих оснивача: *soc(ietas) L. Gargili(i) T. f(ilii) et M. Laetili(i) M. l(iberti)*; *soc(ietas) S. T. Lucretiorum*; *soc(ietas) M. C. Pontiliorum M. f. (iliorum)*. Вид. Domergue, 1990, pp. 326–327; Domergue, 1965, pp. 12–15.

Елба, некада исцрпљеним, појавила руда жељеза (Ps. Arist., *De mir. auscult.*, 93, 837b). Плиније Старији биљежи сличне појаве и на простору рудника сребра и олова на подручју Бетике: „*mirum in his solis metallis, quod derelicta fertilius revivescunt*“ (Plin. *NH* 34, 164). Иако су откривања нових рудних жила сасвим уобичајена појава, овдје, свакако, привлачи пажњу убијеђење Грка и Римљана у обнову рудника и неисцрпна богатства Мајке Земље. Ово убијеђење носило је са собом и нову врсту морала у односу према рудничкој експлоатацији и даровима земље. Отимање дарова од земље тражило је заузврат покајање и приношење жртава. Ова чињеница, можда, и најбоље објашњава масовност и свеprisутност култа Мајке Земље у различитим римским епохама и провинцијама.

ЗАКЉУЧАК

Култ Мајке Земље (*Terra Mater*) у рудничким регионима Илирика и Хиспаније имао је званичан карактер. То јасно показују бројне посвете богињи које су подигли закупци и званичници римске царске администрације. Култ Мајке Земље манифестовао се у пракси кроз градњу храмова, приношење жртава и подизање вотивних ара, прије и послје експлоатације. Принесене жртве требале су да умилостиве богињу како би она наставила да богато награђује својим даровима, и штити од свих опасности које су вребале становнике и упсленике на територији рудника. Култ богиње Мајке Земље на простору Илирика и Хиспаније, упркос географској удаљености и разликама у врстама експлоатисане руде, показује исте карактеристике. У оба рудничка региона затичемо закупце рудника, царске прокураторе и колоне као поштоваоце богиње. Постојање храмова и вотивне аре римских званичника показују да је на простору Илирика култ богиње Мајке Земље (*Terra Mater*) био и под покровитељством римске државе. У панонским рудницима жељеза руднички званичници годинама су подизали жртвенике на рођендан града Рима у част богиње Мајке Земље и римских царева из династије Севера. Идентични услови живота и пословања у рудничким регионима створили су једнообразан култ који се простирао на читавој територији царства. На свој специфичан начин култ богиње Мајке Земље, као и цијели руднички пантеон, објединио је римски културни простор. Масовност култа долазила је из убијеђења Римљана да отимање дарова од земље заузврат тражи покајање и приношење жртава. Ова чињеница најбоље објашњава масовност и свеprisутност култа Мајке Земље у различитим римским епохама и рудничким регионима. Римљани су били свјесни, чини се, да Мајка Земља (Природа) осим што дарује може да покаже и своје друго лице и „узврати ударац“.

Литература

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА:

AE - *l'Année épigraphique*, Paris.

BMC III, IV - H. Mattingly, *British Museum Catalogue, Coins of the Roman Empire*, III, London 1936, IV London 1940.

CIL - *Corpus Inscriptionum Latinarum*

IDR - *Inscriptiones Daciae Romanae*

ILJug - *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos...repertae et editae sunt. Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani*, Ljubljana.

IMS - *Inscriptions de la Mésie Supérieure I, II, III/2, IV, VI*. Beograd 1976-1995.

Plin. NH - *Caius Plinius Secundus, Naturalis Historia*

Ps. Arist. - *Pseudo-Aristoteles, De mirabilibus auscultationibus*

RIC - *The Roman Imperial Coinage*, H. Mattingly, - E. A. Sydenham, II, London 1926, III, London 1930.

Basler, D. (1977). Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 30/31, 121–171.

Benvéniste É. (1936). Liber et Liberi. *Revue des Études Latines*, 14, 52–58.

Brunt, P. A. (1971). *Italian Manpower 225 B.C.–A.D.* Clarendon Press.

Bulat, M. (1989). Novi rimski natpisi iz Osijek, Neue römische Inschriften aus Osijek. *Osječki zbornik*, 20, 31–51.

De Blas Cortina, M. (2005). Un témoignage probant de l'exploitation préhistorique du cuivre dans le nord de la Péninsule Ibérique: le complexe minier d'El Aramo (Asturies). In P. Ambert, & J. Vaquer (Eds.), *La première métallurgie en France et dans les pays limitrophes. Carcassonne, 20-28 septembre 2002. Actes du colloque international* (pp. 195–205). Mémoire XXXVII de la Société Préhistorique de France.

Domergue, C. (1965). Les Planii et leur activité industrielle en Espagne sous la République. *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 1(1), 9–27. <https://doi.org/10.3406/casa.1965.925>

Domergue, C. (1990). *Les mines de la péninsule Ibérique dans l'Antiquité romaine*. École Française de Rome.

Domergue, C. (2008). *Les mines antiques. La production des métaux aux époques grecque et romaine*. Picard.

Dušanić, S. (1977). Aspects of roman mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior. In H. Temporini (Ed.), *Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Lateinischer Donau-Balkanraum)* (pp. 52–94). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110852882-003>

Dušanić, S. (1999). The miners'cults in Illyricum. *Pallas*, 50(1), 129–139. <https://doi.org/10.3406/palla.1999.1543>

Gatto, F. (2021). Nuove ipotesi sull'identità di *Albanus, Dispensator della Societas Montis Ficariensis* (CIL, II 3525-3527). *Archeologia Classica*, 72, 695–708. <https://www.jstor.org/stable/27119428>

Jovanović, B., & Janković, I. (Eds.). (1982). *Rudna glava, najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu*. Muzej rudarstva i metalurgije i Arheološki institut.

Koch, M. (1984). Die Turullii und Neukarthago. In: F. J. Oroz Arizcuren (Ed.), *Navicula Tubigensis: Studia in honorem Antonii Tovar* (pp. 233–246). Gunter Narr Verlag.

Lejeune, M. (1952). À propos de trois inscriptions italiques. *Revue des Études Anciennes*, 54(3–4), 340–342.

Maričić G., & Šajin, Ž. (2019). The status of the coloni in the mining district of Vipasca in view of the provisions of the Lex metallis dicta. *Starinar*, 69, 287–296. <https://doi.org/10.2298/STA1969287M>

Mrozek, S. (1982). Zur Religion der römischen Bergleute in der Prinzipatszeit. *Eos*, 70, 139–148.

Noguera Celdrán, J. M., & Navarro-Suárez, E. J. (1999). Genio S(ocietatis) M(ontis) F(icariensis): una nueva propuesta de lectura del epigrafe CIL, II, 3527. In *XXIX Congreso Nacional de Arqueología* (pp. 669–679). Instituto de Patrimonio Histórico.

Patsch, C. (1907). Arheološko-epigrafska istraživanja o povjesti rimske provincije Dalmacije. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 19, 431–470.

Pena, M. J. (1996). S(ocietas) M(ontis) F(icariensis). Nota sobre la inscripción CIL II 3527 (Mazarrón, Murcia). *Verdolya*, 8, 43–47.

Petković, Ž. (2002). Dedicacija Jupiteru i Liberu sa Kosmaja, *Živa Antika*, 52, 219–224.

Simić, V. M., & Vasić, M. R. (1977). La Monnaie des mines romaines de l'Illyrie. *Revue numismatique*, 6(19), 48–61. <https://doi.org/10.3406/numi.1977.1760>

Šajin, Ž. (2019). *Rimski rudnici srebra i olova u španskim provincijama i Iliriku. Komparativna studija*, Filozofski fakultet u Banjoj Luci.

Weisgerber, G. (1985). *Bemerkungen zur prähistorischen und antiken Bergbautechnik*. Wagner.

Wilson, A. J. N. (1966). *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*. Manchester University Press & Barnes and Noble.

